

Mika Kallioinen

Menestyksen avaimet? Instituutiot ja Euroopan nousu

Eurooppaa painavat ikääntyvä väestö, velkakriisi ja vaikutusvallan valuminen muualle. Maanosan väitetään muuttuvan vähitellen ulkoilmamuseoksi, jossa aasialaiset tai brasilialaiset turistit käyvät ihmettelemässä menetetyin mahdin merkkejä. Kuitenkin 1800-luvulla Eurooppa nousi näyttämään muulle maailmalle tietä, olipa kyse teollistumisesta, maailmankaupasta tai tieteen edistysaskeleista, ja etumatka riitti osin 1900-luvulle. Mika Kallioinen pohtii, miksi juuri Eurooppa kykeni ottamaan ratkaisevan teknologisen ja taloudellisen johtoaseman muuhun maailmaan verrattuna, eikä esimerkiksi Kiina tai islamilainen maailma?

Tutkijoita on kiinnostanut ”lännen nousu” siinä määrin, että sitä voi pitää yhtenä historiantutkimuksen suurista kysymyksistä. Selityksiä on esitetty lukuisia. On viitattu muun muassa Euroopan suotuisiin maantieteellisiin oloihin, individualismiin, omintakeiseen työn etiikkaan, poliittisesta hajanaisuudesta kummunneeseen valtioiden kilpailuun, kaupunkien ja kiltojen varaan rakentuneeseen talouden organisaatioon sekä edistyneeseen merenkulun teknologiaan. Yksikään yksittäinen selitys ei ole saanut yleistä hy-

väksyntää. Yhteistä niille on kuitenkin ajatus, jonka mukaan Euroopan kehitys lähti jossain vaiheessa etenemään polkua, joka johti nopeamman taloudelliseen kasvuun kuin missään muualla, ja lopulta 1800-luvulla globaaliin valtasemaan.

Verrattain uutta on perustella Euroopan menestystä talouden instituutioilla. Näissä selityksissä oletetaan, että menneisydessä on syntynyt sosiaalisia mekanismeja ja käyttäytymismalleja, jotka ovat kannustaneet ihmisiä yhteistyöhön, vaihdantaan ja muuhun taloutta edistäneeseen toimintaan. Selitykset korostavat instituutioiden historiasidonnaisuutta. Koska instituutiot muuttuvat hitaasti ja ohjaavat ihmisten käyttäytymistä ja valintoja pitkälle tulevaisuuteen, jopa vuosisatoja aikaisemmin omaksutut instituutiot voivat vaikuttaa yhteiskuntien taloudelliseen menestykseen. Euroopan erityislaatua painottavat institutionalistit väittävät, että Euroopassa muotoutui jo varhain omintakeinen institutionaalinen järjestelmä, joka oli olennaisesti parempi kuin vastaavat järjestelyt muualla. Useimmiten näiden ”tehokkaiden” tai ”hyvien” instituutioiden alku ajoitetaan keskiajalle, kaupunkilaitoksen ja säännöllisen ulkomaankaupan synnyn yhteyteen.

Mihin institutionalistien näkemykset perustuvat? Esittelen seuraavassa tämän varsin heterogeenisen tutkimussuuntauksen ajatuksia instituutioista yleensä sekä instituutioiden ja Euroopan kehityskulun yhteyksistä erityisesti. Taloudellisen kehityksen selittäminen on selvästi-

kin suuntauksen ytimessä. ”Institutionaalisen ohjelman” tehtäväksi on nähty osoittaa, miten talous on sidoksissa yhteiskunnan institutionaaliseen rakenteeseen, ja miksi tehokkaat instituutiot olivat ilmeisen harvinaisia ennen 1800-lukua.¹ Kyse ei ole vähemmästä kuin siitä, miksi jotkut maat ovat rikkaita mutta paljon useammat köyhiä.

Taloushistorioitsijoiden ja -tieteilijöiden keskuudessa vallitsee nykyisin melko pitkälle menevä yhteisymmärrys siitä, että instituutioilla on talouden kehityksessä todellista merkitystä. Instituutioiden myönteiset vaikutukset ilmenevät viime kädessä luottamuksena. Kun kaikki tai ainakin useimmat ihmiset seuraavat instituutioiden osoittamaa käyttäytymismallia ja uskovat myös muiden tekevän samoin, instituutiot lisäävät talouden vakautta ja ennustettavuutta. Instituutiot vahvistavat luottamusta kolmella tavalla. Ne tarjoavat jo ennalta tietoa ihmisten odotettavasta käyttäytymisestä. Toisaalta ne välittävät tietoa muiden aikaisemmasta, toteutuneesta käyttäytymisestä. Esimerkiksi mainemekanismin kautta osapuolet voivat päästä perille siitä, ovatko muut toimineet edeltävissä liikesuhteissaan rehellisesti. Kolmanneksi instituutiot tarjoavat välineitä puuttua ilmenneisiin epärehellisyyksiin. Historiallisesti monet instituutioiksi luettavat järjestelyt ovat syntyneet juuri sen vuoksi, että niillä on pyritty vahvistamaan sopimusten pitävyyttä ja turvaamaan omistusoikeuksia.

Kahden viime vuosikymmenen aikana nopeasti ja monella rintamalla edennyt tutkimus on vahvistanut käsityksiä instituutioiden hyödyllisyydestä.² Samalla instituutioita koskeva ymmärrys on lisääntynyt huomasti. Douglass North on tehnyt laajalti tunnetuksi havaintoa, että historiallisen kehityksen myötä syntyneet instituutiot rajaavat ihmisten myöhempiä valintoja.³ Sittemmin Avner Greif on useissa artikkeleissa ja vuonna 2006 ilmestyneessä järkälemäisessä tutkimuksessaan *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval*

Trade avannut aivan uusia uria. Monet perinteisen taloustieteen edustajat ovat moittineet instituutionalisteja kuvailevasta ja epätäsmällisestä tutkimustavasta. Greif on kuitenkin kyennyt sitomaan instituutioiden historiallisen, alkupe- räislähteisiin perustavan otteen eksaktien menetelmien hyödyntämiseen.⁴ Teoreettiselta tasolta ponnistanut instituutioiden tutkimus on muutoinkin saanut lisää sävyjä, kun käsitettä on sovellettu monentyppisiin historiallisiin kysymyksiin. Hiljattain esimerkiksi Sheilagh Ogilvie on kyseenalaistanut perinteisen käsityksen, että esiteollisen ajan keskeinen taloudellisen organisoitumisen malli, kauppiaskilta, olisi hyödyttänyt koko taloutta ja ollut siten ”tehokas”. Ogilvie on osoittanut, että organisaatiot ja niihin kytkeytyneet instituutiot voivat säilyä vuosisatoja, vaikka ne suosisivat vain pientä eliittiä eivätkä ylipäätään olisi taloustieteen termein tehokkaita vaan pikemminkin yleistä kehitystä jarruttavia.⁵

Instituutioiden sekatavarakauppa

Historian kannalta instituutioiden tutkimus on laajentunut kiinnostavaan suuntaan, instituutio-

1. Gregory Clark (2007) 'A Review of Avner Greif's *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade*', Journal of Economic Literature XLV (September), 729.

2. Suuntauksen juuret ulottuvat 1900-luvun alkukymmenelle. Institutionaalisen taloushistorian varhaisemmasta kehityksestä ks. Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Jari Eloranta (1997) 'Uusinstitutionalismi ja taloushistoria', teoksessa Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala (toim.) *Uusi instituutionaalinen taloushistoria. Johdatus tutkimukseen*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 15–29.

3. Douglass C. North (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press; sama (2005) *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton: Princeton University Press.

4. Greif on ensimmäisenä soveltanut peliteoriaa instituutioiden tutkimiseen. Avner Greif (2006) *Institutions and the Path to the Modern Economy. Lessons from Medieval Trade*, Cambridge: Cambridge University Press.

5. Sheilagh Ogilvie (2011) *Institutions and European Trade. Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge: Cambridge University Press.

tioiden muuttumiseen pelkän staattisen (ja teoreettisen) tarkastelun sijaan, mikä on samalla lisännyt aitoa vuoropuhelua historian tutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden välillä.⁶ Vertailevan, tieteenrajoja ylittävän tutkimuksen ja instituutioiden ymmärtämisen suurena esteenä on ollut itse käsitteen epämääräisyys. Arkikielessä ”instituutiolla” voidaan viitata monentyyppisiin asioihin rahasta demokratiaan tai perheestä presidenttiin, mutta myös alan tutkijoiden piirissä määritelmiä on yhtä monia kuin niiden esittäjiä. Omiin tarkoituksiin soveltuvia määritelmiä on voitu valita kuin kaupan hyllyltä tai sitten on tyydytty puhumaan ”instituutioista” miettimättä tarkemmin käsitteen monia merkityksiä. Vielä vähemmän yksimielisiä ollaan siitä, mitkä instituutiot ovat tärkeimpiä tai miten ne toimivat.

Useimmat pitävät instituutioita ”kestävinä” ja ”sisäistettyinä” yhteistyön mekanismeina, jotka ihmiset ”jakavat” ja joihin he yhteisesti ”uskovat”. Yleisesti katsotaan myös, että instituutiot tuottavat ”samankaltaisissa” tilanteissa ”säännönmukaista toimintaa”. Greif on esimerkiksi määritellyt instituution ”säännöistä, uskonnosta, normeista ja organisaatioista koostuvaksi järjestelmäksi, joka tuottaa (sosiaalisen) käyttäytymisen säännönmukaisuutta”.⁷ Voi kuitenkin kysyä, voiko näin yleisellä tasolla liikkuvilla määrittely-yrityksillä olla todellista selitysvoimaa. Greif on sitä paitsi sisällyttänyt määritelmänsä, monen muun tavoin, yleisiä käsitteitä (”säännöt”, ”uskonukset”, ”normit”, ”organisaatiot”), joista jokaisella on lukuisia merkityksiä.

Yhteiskuntatieteistä ammentaville instituutionalisteille on ollut tyypillistä pyrkimys universaaleihin selityksiin, jotka kuvaavat, mitä instituutiot ovat ja mitä ne tekevät. Selitystyritysten lukuisuus kertoo, että tehtävä on vaikea, ellei mahdoton. Menneisyyden moninaisuuden tunnistavalle historioitsijalle lienee hedelmällisintä ymmärtää instituutiot yleisesti ihmisten välistä vuorovaikutusta ohjaaviksi sosiaalisiksi mekanismeiksi, jotka ilmenevät käyttäytymisen säännönmukaisuuksina. Viime kädessä instituutiot ovat histo-

riallisen (empiirisen) tutkimuksen kohteita, joiden määritelmätkin pohjautuvat enemmän tapauskohtaisiin tutkimustuloksiin kuin yrityksiin rakentaa kaiken kattavia yleistyksiä.⁸

Tutkijoiden ei ole ollut helppoa päättää, milaista menneisyyden lähteissä ilmenevää käyttäytymistä voi pitää instituution ohjaamana sen säännönmukaisuuden tai jonkin muun kriteerin perusteella. Väärinkäsityksiltä ei voi välttyä, kun tutkijat puhuvat toistensa ohi tarkoittaen ”instituutiolla” hyvinkin erilaisia asioita. Jos Ogilvien tavoin instituutiona tarkastellaan orjuuden, yhteisöjen, ammattikuntien, kauppiaskiltojen tai maanomistusoikeuksien kaltaisia laajoja ilmiöitä, kyse on pikemminkin instituutioiden mahdollistamista lopputulemista tai niitä soveltaenista organisaatioista kuin säännönmukaista käyttäytymistä tuottaneista sosiaalisista mekanismeista.⁹ Kaikkia instituutioita ei edes ole mahdollista historian tutkimuksen menetelmin tavoittaa, sillä ne eivät välttämättä jätä itsestään näkyviä jälkiä myöhempien polvien löydettäviksi. Ne voivat olla kuin rauhanajan armeijoita, joiden voima näkyy siinä, miten vähän niitä tarvitaan.¹⁰

Ihmisten välistä vuorovaikutusta ohjaavan sosiaalisen toimintamekanismin merkityksessä keskiajan Euroopasta, lännen nousun mahdolli-

6. Ks. esim. Adrienne Heritier (2007) *Explaining Institutional Change in Europe*, Oxford: Oxford University Press; Christopher Kingston & Gonzalo Caballero (2009) 'Comparing Theories of Institutional Change', *Journal of Institutional Economics* 5 (2), 151–180; James Mahoney & Kathleen Thelen (toim.) (2010) *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.

7. Greif (2006) 30.

8. Mika Kallioinen (2012) *The Bonds of Trade: Economic Institutions in Pre-modern Northern Europe*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 15–23.

9. Sheilagh Ogilvie (2007) "Whatever is, is right"? Economic institutions in pre-industrial Europe', *Economic History Review* 60 (4), 649–684.

10. Avner Greif (2000) 'The fundamental problem of exchange: A research agenda in Historical Institutional Analysis', *European Review of Economic History* 4, 259.

sesta alkukodista, on tunnistettu kolme keskeistä taloudellista vaihdantaa edistänyttä instituutioita. Yksi näistä varhaisista instituutioista oli yhteisöllinen vastuujärjestelmä. Tässä instituutiossa kaikkia kaupunkiyhteisöjen jäseniä pidettiin kollektiivisesti vastuullisina muiden oman yhteisönsä jäsenten tekemistä rikkomuksista. Jos yhteisön A kauppias jätti maksamatta tavaran yhteisössä B, puuttuva summa voitiin periä keneltä tahansa ensin mainitun yhteisön kauppiaalta, joka epäonnekseen sattui vierailemaan yhteisössä B. Tarkoitus oli, että korvauksen maksanut, rikkomukseen syytön kauppias saattoi kotiin palattuaan jälkikäteen periä summan takaisin alkuperäiseltä velalliselta.

Instituutio tarjosi vahinkoa kärsineelle osapuolelle mahdollisuuden saada korvaus menetyksistään. Kaupunkien ja kauppiaiden määrän kasvaessa yhteisöllinen vastuujärjestelmä alkoi muuttua kankeaksi. Järjestelmä ei ollut aukoton, sillä kauppiaiden alkuperää oli hankala jäljittää. Korvausten periminen kolmansilta, syyttömiltä osapuolilta ei myöskään rohkaissut kauppiaita matkustamaan toisiin kaupunkeihin ja laajentamaan liiketoimiaan, ja monissa tapauksissa instituutio synnytti pitkäikäisiä kiistoja kaupunkien välille. Viimeistään 1200-luvulla yhteisöllinen vastuujärjestelmä tulikin tiensä päähän.¹¹

Toinen tutkimuksessa usein viitattu instituutio keskiajan kaupankäynnin ongelmien ratkaisemiseksi perustui ”yksityisiin” tuomareihin, jotka sovelsivat kirjoittamatonta kauppialakia (*merchant law, lex mercatoria*). Tämä Ranskassa Champagnen messuilla 1100- ja 1200-luvulla toiminut instituutio tarjosi yhteisöllistä vastuujärjestelmää tehokkaamman tavan säädellä kaukaisilta alueilta saapuneiden kauppiaiden välisiä suhteita. Kauppiaiden ei tarvinnut erikseen ottaa selvää toistensa maineesta ja luotettavuudesta, vaan tätä tehtävää hoitivat itsenäiset tuomarit, jotka pitivät kirjaa kaupoissa syntyneistä ongelmista.

Vaikka tuomareilla ei ollut suoranaista pakkovaltaa messuilla vierailleisiin kauppiaisiin,

näiden kannatti maineensa säilyttääkseen toimia rehellisesti ja tarvittaessa hyväksyä tuomareiden määräämät sanktiot. Instituution merkittävin etu oli siinä, että jopa toisilleen tuntemattomien osapuolten oli turvallista käydä keskenään kauppaa, koska tuomarit välittivät keskitetysti tietoa messuille osallistuneiden maineesta, etenkin jos nämä olivat aikaisemmin toimineet epärehellisesti. Tämä instituutio oli rajoittunut yhteen paikkaan, jossa tuomarit saattoivat seurata kaikkia sinne saapuneita kauppiaita. Tästä syystä se ei ollut toimiva ratkaisu monen yhteisön välisessä vaihdannassa.¹²

Kolmas keskiaikainen vaihdannan instituutio perustui 900-luvulta lähtien toimineiden juutalaisten Maghribi-kauppiaiden keskinäiseen vuorovaikutukseen. Näille Välimerellä laajoja verkostoja ylläpitäneille kauppiaille maineella oli ratkaiseva merkitys. Maghribit muodostivat keskinäisiä ”koalitioita”, joiden sisällä he tukeutuivat toistensa apuun lähettäessään tavaroita myytäväksi vieraisiin kaupunkeihin. Tavaroiden kuljettaminen itse meren toiselle puolelle ja niiden kauppaaminen siellä olisi ollut vaivalloista ja kallista. Maghribit olivat kehittäneet tätä varten ilmeisen toimivan järjestelmän, jossa he saattoivat luottaa jopa heille henkilökohtaisesti tuntemattomien Maghribi-kauppiaiden apuun. Mainemekanismi takasi, että tieto epärehellisestä koalition jäsenestä välittyi kaikille muille.

Koska kukaan ei suostunut käymään kauppaa epärehelliseksi osoittautuneen jäsenen kanssa, kannuste pysyä kaidalla tiellä oli vahva.

11. Greif (2006) 309–311, 318–349.

12. Paul L. Milgrom, Douglass C. North & Barry R. Weingast (1990) ‘The role of institutions in the revival of trade: The law merchant, private judges, and the Champagne fairs’, *Economics and Politics* 1 (2), 1–23. Hiljattain on esitetty, että messuilla vierailleet kauppiat saattoivat hyödyntää myös virallisia kruunun tuomioistuimia, eikä edellä kuvattu instituutio ollut siinä määrin kauppiaiden omissa käsissä kuin vanhastaan on oletettu. Jeremy Edwards & Sheilagh Ogilvie (2012), ‘What lessons for economic development can we draw from the Champagne fairs?’, *Explorations in Economic History* 49, 141–142.

Maghribien ei tarvinnut turvautua tuomioistui-
miin, koska heidän uskonnollisesti ja kulttuuri-
sesti rajautuneen ryhmänsä sisällä tieto muiden
toiminnasta välittyi luotettavasti. Tässä oli kui-
tenkin myös järjestelmän heikkous. Maghribit
joutuivat käyttämään paljon aikaa ottaakseen
selvää ryhmän muista jäsenistä. Mainemekanis-
mi toimi lisäksi vain suhteellisen pienessä ryh-
mässä, mikä väistämättä rajoitti liikeverkoston
kokoja ja haittasi uusien kauppayhteyksien avaa-
mista. Maghribien luoma järjestelmä osoittautui
1100-luvulle tultaessa umpikujaksi, eikä sille ol-
lut käyttöä kaupankäynnin laajetessa.¹³

Euroopan tie

Taitavasti argumentoivassa ja laajoja kehityskul-
kuja tiivistävässä kirjassaan North ja Robert Paul
Thomas väittivät neljä vuosikymmentä sitten,
että ”tehokas talouden organisaatio on avain
kasvuun; lännen nousu on seurausta tehokkaan
talouden organisaation kehittymisestä Länsi-
Euroopassa”. Tehokas organisaatio taas edellyt-
tää sellaisia ”institutionaalisia järjestelyjä” ja
”omistusoikeuksia”, jotka tarjoavat ihmisille kan-
nusteen koko yhteiskuntaa hyödyttävään yritte-
liäisyyteen.¹⁴ Myöhemmät institutionalistit ovat
pitkälti tukeutuneet väitteeseen omistusoikeuk-
sien ja niitä vahvistavien instituutioiden tärkey-
destä. Samoin he ovat olleet yksimielisiä siitä,
ettei vakaiden, yksilöiden oikeuksia, omaisuutta
ja vuorovaikutusta suojaavien taloudellisten pe-
lisääntöjen juurruttaminen ole helppoa eikä il-
maista.

Ohjelmallisessa ”Uuden taloushistorian” julis-
tuksessaan North ja Thomas eivät pureutuneet
pintatasoa syvemmälle Euroopassa vallinneiden
instituutioiden kehitykseen. Jäi paljolti avoimek-
si, miten Eurooppa, joka vielä 900-luvulla oli ta-
kapajula verrattuna muihin tuolloisiin sivilisaa-
tioihin, päätyi sen lopulta kauas kilpailijoidensa
edelle vieneelle polulle. Ovatko edellä kuvatut
myöhempien tutkijoiden esiin nostamat insti-
tuutiot voineet vaikuttaa siihen, että vuosisato-
jen kuluttua muiden mantereiden valloittami-

nen, teollistuminen, nopea talouskasvu ja elinta-
son nousu käynnistyivät Euroopassa eivätkä
jossain muualla?

Yhteisöllinen vastuujärjestelmä, Champag-
nen alueen paikalliset tuomarit tai Maghribien
pieneen ja homogeeniseen piiriin rajoittunut
mainemekanismi eivät osoittautuneet kestävik-
si. Ne eivät soveltuneet myöhäiskeskiajan maail-
maan, jossa kaupunkien ja kauppiaiden määrä
oli kasvanut huomattavasti ja jossa vuorovaiku-
tus ei läheskään aina tapahtunut tuttujen kes-
ken. Varhaiset instituutiot epäonnistuivat tär-
keimmässä tehtävässään, sillä ne eivät tarjon-
neet ratkaisua maantieteelliset, poliittiset ja
kulttuuriset rajat ylittäneeseen kaukokauppaan.
Silti ne saattoivat avata tietä myöhemmille, pa-
remmin laajenevan vaihdannan vaatimuksiin
soveltuneille instituutioille. Kysymys on tosin
spekulatiivinen, koska kuva myöhäiskeskiajan ja
uuden ajan alun talouden instituutioista on epä-
täydellinen. Varhemmin omaksutut instituutiot
loivat joka tapauksessa pohjaa omistusoikeuksi-
en turvaamiselle määrittämällä sallitun ja ei-hy-
väksyttävän toiminnan rajaa sekä luomalla me-
kanismeja sen varalta, että osapuolet rikkoivat
näitä pelisääntöjä.

Läntisen Euroopan kasvu on 1500-luvulta
lähtien perustunut osin Atlantin-kauppaan
suuntautuneiden maiden vahvaan kehitykseen.
On esitetty, että kehityksen taustalla olisivat Bri-
tanniassa ja Hollannissa sekä varsinkin pitkälle
viedyn absolutistisen hallinnon Espanjassa ja
Portugalissa omaksutut poliittiset instituutiot,
jotka turvasivat kauppiaiden omistusoikeuksia

13. Avner Greif (1989) 'Reputation and Coalitions in Me-
dieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders', *Journal
of Economic History* 49 (4), 857–882; sama (1993) 'Contract
Enforceability and Economic Institutions in Early Trade:
The Maghribi Traders' Coalition', *American Economic Re-
view* 83 (3), 525–548.

14. Douglass C. North & Robert Paul Thomas (1973) *The
Rise of the Western World. A New Economic History*. Cam-
bridge: Cambridge University Press, 1–2.

hallitsijoiden kohtuuttomilta vaateilta.¹⁵ Voi kuitenkin epäillä, olivatko uuden ajan valtioiden rankalta ja ehkä epäoikeudenmukaiselta verotukselta ja muilta vaatimuksilta (mahdollisesti) suojanneet instituutiot pitkällä aikavälillä tärkeämpiä kuin ne järjestelyt, jotka välittömästi edistivät vuoro vaikutusta kauppiaiden ja muiden talouden toimijoiden välillä. Valtiot eivät sitä paitsi näytä olleen aivan niin pahoja omien alamaistensa riistäjiä kuin tutkijat ovat joskus maalailleet.¹⁶

Tätä hedelmällisempää on jäljittää keskiaikaisten instituutioiden vaikutusta myöhempään talouskehitykseen keskittymällä niihin läheisesti kytkeytyneisiin organisaatioihin, jotka sekä hyödynsivät olemassa olleita instituutioita että loivat kokonaan uusia. Keskiajalla syntyi useita talouden toimijoiden itsenäisesti hallinnoimia korporaatioita, joista osa säilyi läpi esiteollisen ajan. Tällaisia olivat etenkin (kauppiaa)killat ja kaupunkiyhteisöt, joihin aiemmin mainittu yhteisöllinen vastuujärjestelmänkin tukeutui. Yhteistä korporaatioille oli kollektiivisten intressien ja yhteistyön mahdollistaneiden instituutioiden sovittaminen yksityiseen voitontavoitteluun.

Oletettavasti yksilöiden harjoittama ja heidän voitontavoitteluunsa perustunut mutta pitkälti korporaatioiden valvomiin instituutioihin nojautunut vaihdanta oli keskeisiä instituutioiden kehittämiseen kannustaneita moottoreita. Myöhäiskeskiajalla kehittyneet instituutiot ja niihin kytkeytyneet korporaatiot ovat todennäköisempi lähtökohta Euroopan nousulle kuin yhteisöllinen vastuujärjestelmä ja muut varhaiset instituutiot, koska niillä oli jatkuvuutta pitkälle uudelle ajalle, jopa teollistumisen kynnykselle saakka. Myöhäiskeskiajalla muotoutunutta institutionaalista rakennetta on tosin tutkittu vasta vähän. Kuitenkin tiedetään, että tuolloin vakiintui kaupunkiyhteisöjen välille järjestelmä, jossa yhteisöt vastasivat yksilöiden välillä syntyneiden sopimusrikkomusten ja muiden kiistojen selvittelyä.

Toisin kuin yhteisöllinen vastuujärjestelmä, myöhempi ”yhteisöllinen sovittelumekanismi” soveltuu laajentuneen, lukuisien tasavertaisten kaupunkiyhteisöjen välisen vaihdannan oloihin. Ongelmatilanteissa yhteisöt sovittelivat osapuolten välillä syntyneitä kiistoja. Mahdollista hyvitystä ei peritty ulkopuolisilta, vaan yhteisöt pyrkivät saamaan aikaan ratkaisun suoraan osapuolten kesken. Instituution kulmakivenä oli kaupunkiyhteisöjä edustaneiden raatien puolueettomuus ja valmius tarvittaessa käyttäen pakkovaltaa myös vastoin yhteisön omien jäsenten intressejä, mikäli ulkopuolisen osapuolen vaatteet olivat tutkinnan jälkeen osoittautuneet oikeutetuiksi. Monet tapaukset Pohjois-Euroopasta osoittavat, että yhteisöllistä sovittelumekanismia hyödynnettiin laajasti.¹⁷

Yhteisöllinen sovittelumekanismi ei olisi toiminut ilman sitä tukenutta korporaatiota, kaupunkiyhteisöä. Instituutio edisti kaupankäyntiä vahvistamalla pelisääntöjen noudattamista ja loi samalla perustan sille, miten kauppariitoja on myöhemminä vuosisatoina käsitelty oikeusistuimissa. Yhteisöllinen sovittelumekanismi va-

15. Daron Acemoglu & Simon Johnson & James Robinson (2005) ‘The Rise of Europe: Atlantic Trade, Institutional Change, and Economic Growth’, *The American Economic Review* 95 (3), 546–547, 550, 562, 572.

16. Alamaisiaan viimeiseen asti hyödyntävä valtio (predatory state) on korostunut tutkimuksessa liikaa. Ei esimerkiksi ole nähtävissä, että uuden ajan valtiot olisivat pyrkineet riistämään kauppiaskiltoja ja muita kauppiaiden yhteenliittymiä. Päinvastoin, hallitsijat ja kauppiaat hyötivät kaikkialla toisistaan. Hallitsijat saivat kauppiailta verotulojen lisäksi lainoja sekä sotilaallista ja poliittista tukea ulkoisia vihollisia tai paikallista eliittiä vastaan, kun taas kauppiaat hyötivät saamalla hallitsijoilta erioikeuksia elinkeinjensa harjoittamiseen. Hallitsijat olivat siksi paljon enemmän sidoksissa kauppiaisiin kuin valtion ”riistopolitiikkaa” korostaneet tutkijat ovat huomanneet. Regina Grafe & Oscar Gelderblom (2010) ‘The Rise and Fall of the Merchant Guilds: Re-thinking the Comparative Study of Commercial Institutions in Premodern Europe’, *Journal of Interdisciplinary History* XL (4), 499–504, 510; Ogilvie (2011) 160–191.

17. Instituutiosta tarkemmin ks. Kallioinen (2012) 118–128.

kiinnutti Euroopassa käytännön, jonka mukaan kolmannen osapuolen (kaupunkiyhteisö) tuli tutkia kauppiaiden väliset riidat tietyn kaavan mukaisesti ja ratkaista ne puolueettomasti. Kauppiat puolestaan vastasivat henkilökohtaisesti sitoumuksistaan. Tällä periaatteella oli kauaskantoisia vaikutuksia talouden kehitykselle, koska ongelmatilanteissa vastuuta ei voinut enää syytää yhteisön muiden jäsenten kontolle. Moderni länsimainen yritys puolestaan kasvoi pitkälti keskiaikaisen korporaation perustalle. Niitä yhdistävät muun muassa jäsenten rajoitettu vastuu korporaation velvoitteista, henkilökohtaisen ja yhteisöllisen omaisuuden erottaminen, korporaatioiden olemus itsenäisinä, oikeudellisina toimijoina sekä ajatus siitä, että niiden tarkoitus on hyödyttää jäseniään.

Onko siis niin, että Eurooppa kulki keskiajalta lähtien omia polkujaan? Lännessä erityisyyttä korostavat selitykset painottavat juuri sitä, että Euroopassa kehittyneet instituutiot ja organisaatiot olivat erityisen soveliaita edistämään talouden kasvua. Muualla ei syntynyt mallia, joka olisi yhtä selvästi kannustanut voitontavoitteluun mutta tarjonnut samanaikaisesti turvaverkon, jonka suojissa uusien ansaintamahdollisuuksien etsintä oli mahdollista ilman kohtuutonta henkilökohtaista riskiä. Esimerkiksi islamilaisessa maailmassa ei ollut itsehallinnollisia korporaatioita, eikä kauppiailta ollut sijaa taloutta koskevassa poliittisessä päätöksenteossa.¹⁸ Selityksissä nousee yleisesti esiin myös väite, että Euroopan ulkopuolella (erityisesti Kiinassa ja Intiassa) kehitystä kuristi valtio, joka oli joko liian vahva ja vastahakoinen edistääkseen kauppaa tai sitten liian heikko turvataksaan sitä.¹⁹

Kaikki eivät tosin pidä Euroopan kehitystä aivan näin ainutlaatuisena. Kenneth Pomeranz on jopa väittänyt, ettei Euroopalla ollut ennen 1800-lukua mitään institutionaalista tai muuta kilpailuetua, joka voisi selittää maanosan myöhempää kehitystä. Ilman sotilaallista taustavoimaa eurooppalaisten menestys oli parhaimmillaankin heikkoa taloudellisessa kilpailussa mui-

den vanhan maailman sivilisaatioiden kanssa. Vielä niinkin myöhään kuin 1700-luvun puolivälissä Kiina oli yhtä kehittynyt kuin Eurooppa.²⁰ Vaikka Pomeranzin käsitys Euroopan suhteellisesta jälkeenjääneisyydestä on vakuuttavasti kiistetty,²¹ on totta, että monilla kehittyvillä mailloilla on pitkät perinteet kaupan harjoittamisessa ja niillä on ollut myös omia mainemekanismiä ja epävirallisiin käyttäytymisnormeihin perustuneita vaihdannan instituutioitaan. Esimerkkejä vahvaan luottamukseen ja instituutioihin tukeutuneista liikeverkostoista ovat muun muassa esikolonialistisen ja kolonialistisen ajan Intian perheryhmittymät, Kaakkois-Aasian kiinalaiset kauppiat ja Afrikkaan levittäytyneet arabikauppiat.

Kiinassa Ming- (1368–1644) ja Qing-dynastioiden (1644–1911) aikana kauppaa ohjaavan lainsäädännön puuttuminen synnytti valtaisan määrän vaihdantaa helpottaneita epävirallisia normeja. Erilaiset kauppasryhmittymät ja -kilkat ovat olleet tärkein talouden organisoitumisen muoto suurimman osan Kiinan historiaa. Toisin kuin lukuisien erikokoisten kuningaskuntien värittämässä Euroopassa, Kiinassa kauppiat toimivat keskitetysti hallitussa valtakunnassa, jossa heidän mahdollisuutensa vaikuttaa lakien ja

18. Greif (2006) 396–397.

19. Kenneth Pomeranz (2000) *Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, Princeton: Princeton University Press, 14.

20. Pomeranz (2000) 14–19, 69. Ks. myös Gregory Clark (2007) *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World*, Princeton – Oxford: Princeton University Press, 259–271.

21. Uuden ajan ensimmäisinä vuosisatoina Aasian kehittyneimmät osat olivat taloudellisesti vastaavalla tasolla kuin Itä-, Etelä- ja Keski-Euroopan hitaasti kehittyneet alueet, ja vastaavasti jäljessä Englannin ja Hollannin kaltaisista edistyneistä osista. ”Suuri ero” Euroopan ja Aasian välillä oli siten hyvää vauhtia kasvamassa jo ennen vuotta 1800. Stephen Broadberry & Bishnupriya Gupta (2006) ”The Early Modern Great Divergence: Wages, Prices and Economic Development in Europe and Asia, 1500–1800”, *Economic History Review* LIX (1), 2–31.

muiden virallisten normien laatimiseen olivat lähes olemattomat. Tällä seikalla on saattanut olla paljon merkitystä siihen, miten kiinalaiskauppiat ovat suosineet omia epävirallisia, sisäisiä ja kollektiivisia tapojaan sovitella kauppa-kiistoja ja valvoa sopimusten noudattamista.²²

Vaikka Euroopan ulkopuolella oli laajaa kauppa- ja toimivia instituutioita, varhaiset menestykset eivät osoittautuneet kestäviksi. Jotkin instituutiot olivat suorastaan haitallisia, kuten Timur Kuran on todennut. Islamilaisessa maailmassa kauppiaita heikensi perintöjärjestelmä, joka nosti huomattavasti yhtiökumppanuuden purkamisesta aiheutuneita kustannuksia yhden osapuolen kuoltua. Islamilainen järjestelmä oli joustamattomampi kuin läntinen, minkä vuoksi Lähi-idässä liikeyritykset jäivät eurooppalaisiin verrattuna pieniksi ja lyhytikäisiksi.²³

Instituutioilla parempaan maailmaan?

Toistaiseksi kunnianhimoisimman selitystyrityksen instituutioiden merkityksestä taloushistoriassa on tarjonnut Greif. Hän on onnistunut analyttisesti kuvaamaan spesifejä ruohonjuuritason sosiaalisia mekanismeja, jotka ovat helpottaneet ihmisten välistä vuorovaikutusta, edistäneet kauppa- ja kenties avanneet tietä myöhemmille, talouteen myönteisesti vaikuttaneille instituutioille. Käsitteellisesti vankka, menneisyyden ihmisten toimintaa peliteorian välinein selittävä tutkimus on näyttänyt uutta suuntaa myös Euroopan nousun kysymyksessä. Tämän ovat myös Greifin kriitikot myöntäneet.²⁴

Menneisyyden instituutioiden tutkimuksen suurin haaste on todentaa instituution ja sen (väitetyn) myönteisen vaikutuksen yhteys. Talouden kehityksen lopputulema, kuten väestönkasvu, kaupungistuminen tai kaupan laajeneminen, on taloushistoriassa yleensä todennettavissa ja joskus tarkastikin kvantifioitavissa. Eri asia on osoittaa todeksi, miten muutokset kytkeytyvät toisiinsa ja selittävätkö niitä paremmat instituutiot vai kenties jotkin aivan muut tekijät. Mikäli tehokkuutta lisäävillä ”hyvillä” instituutioilla

on todellisia myönteisiä vaikutuksia (esimerkiksi kaupan kasvu), selittävä tekijä (instituutio) esiintyy ennen seurausta. Ilmiöiden välisen kausaliteetin osoittaminen edellyttäisi ainakin sen todentamista, millä tavoin hyvät instituutiot valikoituvat ja miten ne säilyvät vuosisatojen ajan.²⁵

Greif on innovatiivisuudestaan huolimatta ollut hyvin perinteisillä linjoilla jäljittäessään keskiaikaisten instituutioiden ja Euroopan myöhemmän nousun yhteyttä. Hänen mielestään instituutiot rakensivat tietä laajalle kaukokaupalle, joka puolestaan oli avain talouden kasvuun laajemminkin. Henri Pirenne korosti jo 1930-luvulla kaukokaupan keskeistä roolia talouden kehityksessä: ”Juuri se synnytti ammattimaisen kauppiasluokan, joka taas oli päätekijä talouden elpymisessä 1000- ja 1100-luvulla [– –] Alkususäyksenä toimi kaukokauppa.”²⁶ Mutta

22. Pranab Bardhan (2005) ‘Institutions matter, but which ones?’, *Economics of Transition* 13 (3), 512–513; Debin Ma (2004) ‘Growth, Institutions and Knowledge: A Review and Reflection on the Historiography of 18th–20th Century China’, *Australian Economic History Review* 44 (3), 267, 271.

23. Timur Kuran (2003) ‘The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of Economic Underdevelopment in the Middle East’, *The Journal of Economic History* 63 (2), 415–422.

24. Greifin tutkimus (2006) on herättänyt laajaa keskustelua. Kriitiikin kärki on kohdistunut mahdottomuuteen luoda kaiken kattavaa institutionaalista teoriaa, mihin Greif on pyrkinyt, peliteorian soveltavuuteen historiallisten aineistojen analysoinnissa ja Maghribi-kauppiaita koskevan empiirisen aineiston ohuuteen. Ks. esim. N. Emrah Aydinonat (2006) ‘Institutions: Theory, History and Context-Specific Analysis’, *History of Economic Ideas* XIV (3), 145–158; Clark (2007); Jeremy Edwards & Sheilagh Ogilvie (2008) ‘Contract Enforcement, Institutions and Social Capital: the Maghribi Traders Reappraised’, CESifo working paper No. 2254; Karl-Gunnar Persson (2007) ‘Institutions and the Path to the modern economy: lessons from medieval trade’, *Economic History Review* 60 (3), 623–624.

25. Karl-Gunnar Persson (2010) *An Economic History of Europe. Knowledge, Institutions and Growth, 600 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 76–77.

26. Henri Pirenne (1936) *Economic and Social History of Medieval Europe*, London: Routledge & Kegan Paul, 142–143. Pirenne korosti kauppiasluokan synnyn ja ta-

oliko juuri kauppa kasvun käynnistäjä? Vai toimiko kehityksen moottorina pikemminkin sydänkeskijajan voimakas väestönkasvu, ja perustuiko se puolestaan suotuisiin ilmastollisiin oloihin, paremman viljelyteknologian omaksumiseen vai kenties johonkin aivan muuhun tekijään?

Väitteeseen instituutioiden, kaukokaupan ja Euroopan nousun välisestä yhteydestä sisältyy kaksi hankalasti todennettavaa syy-seuraussuhdetta. Emme voi varmasti tietää, johtivatko tehokkaammat instituutiot kaupan kasvuun, vai kenties päinvastoin. Clarkin sanoin, ”loivatko instituutiot kaupan keskijajan Euroopassa, vai tuottiko kaupan harjoittaminen omat instituutiot?”²⁷ Vielä vaikeampaa on osoittaa pitävästi, veikö Euroopassa keskijajalla alkanut kehitys vuosisatoja myöhemmin teollistumiseen ja valtavaan harppaukseen taloudellisessa hyvinvoinnissa. Kukaan ei edes ole vakavissaan yrittänyt todistaa tällaisen suoraviivaisen kausaliteetin olemassaoloa. Greifkin tyytyy vain ”alustavasti” ehdottamaan tätä mahdollisuutta. Hän esittää mielenkiintoisen havainnon, että Länsi-, Keski- ja Pohjois-Euroopan alueet, jotka olivat myöhäiskeskijajalla korporaatioihin tukeutuneen institutionaalisen järjestelmän piirissä, pääsivät nopeimmin hyötymään teollistumisen aikakaudella alkaneesta modernista talouskasvusta. Keskijajan institutionaalinen kehitys ei juuri koskettanut itäistä Eurooppaa, suurta osaa Espanjasta, Etelä-Italiaa tai Balkania, jotka teollistuvat myöhään ja myös pysyivät pisimpään taloudellisesti alikehittyneinä.²⁸ Vaikka yhteys on epäselvä, on kieltämättä houkuttelevaa etsiä Euroopan nousun juuria keskijajalla omaksutusta

institutionaalisesta rakenteesta. Ongelman vain on, että tietämys keskijajan ja teollistumisen välisen kauden talouden instituutioista on lähes olematonta. Siksi jää avoimeksi, missä määrin teollistumisen aikainen tai jopa nykyinen maailma pohjautuvat vuosisatoja sitten luotuihin institutionaalisiin mekanismeihin.

Taloudellista kehitystä voi tuskin selittää yhdellä syyllä. Tämä on sitäkin epätodennäköisempää, kun kyse on monimutkaisista pitkän aikavälin muutosprosesseista. Jos instituutioiden luomisen ja leviämisen mekanismit tunnettaisiin ja niitä osattaisiin soveltaa käytäntöön, maailmassa olisi luultavasti vähemmän köyhyyttä ja kuruutta kuin nykyisin. Miksi Kiinassa tai vaikkapa Lähi-idässä ei 1800-luvulla otettu mallia eurooppalaisista instituutioista, jos nämä kerran olivat niin yliverkaisia, tai miksi länsimaisia instituutioita ei ole osana kehitysapua juurrutettu maailman köyhiin maihin? Ottamatta kantaa eri yhteiskuntien valmiuksiin ottaa mallia toisistaan, historia osoittaa ainakin sen, etteivät hyvätkään instituutiot ole helposti kopioitavissa. Niitä ei tarkoituksellisesti luoda eikä siirretä, vaan yleensä ne syntyvät tiedostamattomasti ihmisten kollektiivisen toiminnan tuloksena. Jokainen yhteiskunta on ilmeisesti tuomittu elämään omien instituutioidensa kanssa, olivat ne sitten hyviä tai huonoja.

louden elpymisen yhteyttä jo aiemmin, ks. (1925) *Medieval Cities. Their Origins and the Revival of Trade*, Garden City, Doubleday & Company, 55–119.

27. Clark (2007) 731.

28. Greif (2006) 399. *Nyt julkaistu Mika Kallioisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*